

Tallinna turgud

Petmine ja
andmine
Tallinna
turgudel
läbi aegade

Aarne Ruben

Toimetanud Madli Lippur
Kujundanud Andres Tali

© Aarne Ruben ja Tänapäev, 2021

Trükitud OÜ Greif trükikojas

ISBN 978-9916-17-027-4

www.tnp.ee

Autori saatesõna

5

See raamat on Tallinna turgude ajaloost. Olen siia lisanud ajastuomaseid mälestusi, reportaaže kunagistest ajalehtedest ja Õhtulehe rubriigi „Mesilane” följetone alates aastast 1954.

Lisaks heale ja odavale kaubale liikusid turul ka linna ja teda ümbritsevate valdade kuulujutud. Turg oli kui uudistekanal, kuhu peamised uudised jõudsid alati kõige esimesena. Turul liikus ringi prohveteid, jõumehi, silmamoondajaid, mustkunstnikke ja leierkastimehi, samuti lihtsaid vargaid. Revolutsioonisündmustes osalenud ning ula peal olnud soldatid ja madrused seadsid oma sammud kõigepealt alati turule ja alles siis litsimajadesse.

Petmine ja turg ei tahtnud hästi kokku klappida, sest olgu või tegu sellise laialdase ja võimsa alaga nagu Uus turg Tallinnas, oli turulaudade arv alati piiratud. See tähendas, et petturi viskas turumüüjate kogukond ise välja. Samas olen selles raamatus kirjeldanud, kuidas petmine on turgu juba keskajast alates saatnud, lihtsalt petturid tegid kõik, et jääda märkamatuks ja võimaluse korral rahvamurrus kaduda.

Minu emapoolses suguvõsas algas turumüük 1944. aastaga, kuid sellega tegelesid vaid üksikud eriti karastunud isikud. Seega pole juhuslik, et minu raamatu esimene peatükk jutustab just sõja eelviimasest aastast ja alles siis läheme edasi keskaja turuga.

Minu vanaisa Karl Aava müüs lilli küll Tallinna turgudel, kuid mitte Keskturul, kus müüdi juba tuumakamat kaupa, mis omakorda tähendas seda, et Keskturul hakkasid teatud perioodil tegutsema mafioosod. Tagantjärele võib aru saada, et kui Karl Aava seisis kakskümmend üheksa aastat lillemüügilaua ees Kunstiinstituudi külje all, siis tema jaoks tähendas see, et ta müüb kunagisel Vene turul.

6 Nõnda toimis turu ajaloos karm faktor: turul oli alati taga aetud kvaliteeti. See omakorda tõi turu meekärjele mesilindudena karmid ja julmad inimesed, kes alates 1988. aastast turult jõhkralt matti võtsid. Niisugune asjaolu viis omakorda turu maine alla ja kui me praegu teeksime Tallinnas äripäeva hommikul küsitluse, et uurida, kes on tõttamas just nimelt turule, ei leia me kedagi sellist. Ehk vahest hoolsa otsimise peale. Turg kui ühiskonna alustala on hääbumas, ehkki kui läheme näiteks Balti jaama turule, näeme, et soodsa asukoha puhul pole hääbumisest juttugi.

Olgu minu raamat siis mustvalgeks dagerrotüüpiaks kadunud ajajärgust.

Kalamaja turg ca 1905.
Eesti Ajaloomuuseumi
fotokogu.

1. Kui sõjast sai rahu

9

Sõjajärgse aja kõuemürin on ikka olnud meie kollektiivmälus. Paljud tajuvad, et neid saadab see mahapõlenud leivapoodide, kraavi jooksnud hobuvankrite, asfaldile laiali paisatud klaasikildude ja Saksa-aegsete puruks tallatud paberilipakate tunne. Miski või keegi nagu ütleks meile sellest maailmast: kirjuta meist! Pane kirja, kuidas meie elasime, millist õhku me suure sõja järel hingasime! Ja nüüd ma täidan kallite pühade surnute palve.

Ei olnud ärkamise aeg, oli taashingamise aeg. Paljud said sõja järel taas omastega kokku, kuid teised ei näinud neid eri põhjustel enam mitte iialgi. Tolleaegsetes följetonides kohtab palju Tallinna kui suure elusorganismi metafoori. Nii pajatas Õhtuleht 15. märtsil 1947: „Ma avasin õhuakna ja tuppa voo-
gas tööroõmust pulbitseva linna värsket varakevadist õhku. Kevadveed sulatavad peatselt viimse muda ja kõntsa, ent siis roogitakse see praht välja.” („Mineviku varjud”, lk 3). Või hoopis üks teine kevadlugu turult, seekord Minni Nurme sulest ja poeemist „Pikalt teelt” (Looming 4, 1947):

Õhtuni me rahvamurrus ses
kevadpäev on pikk, me pika päeva
kaasa eland südant pillates.
Hele päike selgeks pühkis taeva.

Oli lootuste aeg oma ilu ja masendusega, ning see raamat räägib turumüüjatest ja turust lootuste ajal.

10 Oleme siis pealegi 1944. aasta sügises. Varustuskaartide eest antaval leival, mida poes müüdi, puudus Eesti-aegse krõbekoorukese lõhn. Klaaskommide hulgas kippus olema vähem värvi kui õndsas Pätsu ajal. Müüdi ka väärtuslikke tai-mevalke sisaldavaid küpsiseid – õlikooke. Ja neid, kes toona juhtusid olema lapsed, võeti poesappa kaasa; ilma lasteta tulijad püüdsid endile neid väiksekesi „laenata”, et kargest talve-ööst kiiremini heledasti valgustatud poodi saada. Kujutlegem siis laste ahastust võõra tädi süles! Me nägime ja kuulsime suurt paanikat sel päeval, mil kodulinn Tallinn oli tuleohver – inimesed vedasid oma mööblit, õmblusmasinaid ja pampe. Tihti ei mäletanud nad, kuhu neid jätnud olid.

Vanakraamiturg Laada platsil, millesse Odra tänav suundus, taasavati juba siis, kui Herne ja Magasini uulitsatel vedesid risti-rästi põlenud aiapostid, mööda tänavat pladisenud katusetõrv, hobuste surnukehad, mida erinevalt inimeste omadest nii kähku ära koristada ei jõutud. Klaasikillud ja suitsev linn, keerdu kiskunud telefonitraadide rullid ja virnad hoovides ... Turul oli suhkru- ja moosipuudus, sest moosikeetjad olid individuaalelamute omanikud. Aga jõukam rahvas oli tuhandete kaupa põgenenud. Tallinn oli üle külvatud väändunud ja moondunud metalliga, mis oli sulades hangunud ja tahkunud, teisel jälle kildudeks pudenenud. Ehk nagu kirjutas Friedebert Tuglas oma „Öistes mõtisklustes” (1947): „See oli võitluste tulipunkt. Silla otsas lamas upakil hiigelroomik taevasse pöördunud kahuriga. Selle toru ots oli ribadeks käristatud, need rullusid spiraalidena väljapoole. See oli nagu fantastiline kurjalill, tülgas surmaorhidee. Seal

Keldrimäe (täpsemalt Iisraeli tänav) 1944. aasta märtsis. Eesti Teadete Agentuur.

oli laeng torus eneses lõhkenud ja nõnda kogu relva kõlbmatuks teinud.”

Vanakraamiturule kogunes inimesi. Siin müüdi raskeid antiikseid pronkskelli, õhtukleite, elektriseadmeid, kirjutuslaua garnituure, kirjutusmasinaid, mille jaoks leidsid vaid sakslaste toodetud varuosad; haruldasi raamatuid, karakullmanteleid, defitsiitseid jalgrattaosi ja hõberebase-boasid. „Kõikjal avanesid nagu salajased hoiukarbid, kust toodi nähtavale pikkade aastakümnetega kogutud hinnalised varandused,” kirjutas Eduard Männik.¹

Vastu aga taheti suhkrut, mett, moosi, leiba, hirssi ja tatratangu. Väga populaarne raamat, Ella Fonjakova „Tolle talve

¹ Männik, Eduard 1952. Meie isad 4. Looming nr 7, lk 645–674, lk 659.

leib” jutustas Piiteri vanakraamiturust: „Aga Leningradi lapsed levitavad suust suhu luupainajalikke kuuldusi sellest, et on välja ilmunud vanamutid, kes meelitavad lapsi ligi. Sihuke nõiamoor tassib su oma koju, teeb juttu, ise aga selja tagant kirvega – kops! Ja sind soolatakse tünni, tehakse sinust kotlette ja antrekoote. Või müüakse osade kaupa vanakraamiturul.”²

12

Vanakraami müüdi Filtri tee (toona Odra tänava) vanade kasarmute lähedal Laadaplatsil, praeguse Tallinna Bussijaama platsil. Märtsipommitamisel olid seal hävinud enam-vähem kõik tänavad Odra tänavast kuni Liivalaia tänavani. Laadaplatsil oli enne 9. märtsi olnud kümneid kaubaputkasid, mida enam ei olnud. 22. septembri keskpäeval 1944, kui päikeseheledat linna tumestasid aeglaselt alt üles keerlevad suitsusambad, oli linn tühi. Viimane Saksa katteüksus oli lahkunud kell kuus hommikul, 8. löögiarmee eelsalk sõitis aga Tartu maanteelt Ülemiste juurest linna sisse kell 11.10 päeval. Vene turule jõudsid kümmekond tanki ja pöörasid end seal ringi, Draamateatri poole anti mingil arusaamatul põhjusel kuulipildujavalang. Sealkandis asus toiduaineteturk, kus nähtavasti keegi liikus. Võib-olla küsisid saabunud soldatipoisid turu müüjatelt suhkrut, viina või vene inimesele nii armsat mahorkat.

Mõned allikad jutustavad Vene turu lillemüüjatest, kes Punaarmee tankidelt maha astunud noormeestele andsid või üritasid müüa lilli. Linn aga oli kummituslik.³ Soomepoiss Heino Susi on oma belletriseeritud mälestusraamatus „Kojutulek” (1989) maininud seda ärevat ja samas rahunenud vahemängulist vaikust, mis linnale laskus, kui sakslased lahkunud olid. Teame, et 22. september 1944 oli reede, ilm oli selge ja

² Fonjakova, Ella 1979. Tolle talve leib. Tallinn, kirjastus Eesti Raamat, lk 67.

³ Laar, Mart 2007. September 1944. Otto Tiefi valitsus. Tallinn, Varrak, lk 248.

Vana-Posti tänavalt
otsitakse haavatuid ja ellujäänuid
9. märtsil 1944.

siiras, päike kogu aja väljas. Selline olnuks just hea turupäev, pealegi oli sügiskuu, mihkclipäev lähenemas ja hea kaubandushooaeg. Kuid tuhanded inimesed olid pealinnast põgenenud, oodates oma uut saatust kusagilt mujalt.

Arhiivifotod jutustavad meile, et neil päevil tehti linnas pilte enam kui harilikult. Seda ajaloolise sündmuse jäädvustamiseks. Tankid jõudsid Tallinna kõigile keskväljakutele, peal ikka needsamad korratud ja närudes, hoolitsemata soldatipoisid, kes enam kui kolme aasta eest siit lahkunud olid. Tuju oli neil kõigil ülev, küllap olid mõned revideerinud Tallinna likööri- ja peenviinatehase ladusid. Päike paistab varjudeta platsile ja kõikjal on vaikus, pole tavapärast turumüra. Ühel arhiivifotol on kakskümmend neli Punaarmee soldatit kahel tankil keset inimtühja Vabadusplatsi lehvitamas. Mehed näevad välja rāpased, aga õnnelikud. Nad peavad end vabastajateks. Sinitaevas hõljuv suits on ilmselt pärit mõne sadamalao põlengust. Kõikjal tankide ümber on tühjus, linn oleks nagu välja surnud. Nüüd teame ka, mis on inimtühjuse põhjustanud: ei soovita taas mõne valanguga pihta saada. Soldatinagadel on karabiinid laskevalmis, sest linna ümbruses pole vastupanu tavatu.

Lasen jutustada nende sündmuste pealtnägijal Hanno Kulmenil: „Reede, 22. september, 1944. Vana Tallinn oli kummaliselt vaikne. Ei ainustki flaki haugatust. Ei ühtegi lennukipommi ega sõjaliste seadmete õhkulaskmise müri- nat. Hommik oli tuuletu, leebe ja soe. Vanad pahklikud puud Harjumäel seisis otsekui tardunult. Inimtühjadel tänavatel ei liikunud ainustki veokit. Kogu linn näis väljasurnuna. Ainult Viruvärava juures tõusid tulekeeled vastu sügistaeva kahvatust. Seal põles kaks maja. See vaikus tundus seda kummali- semana, et alles eelmisel ööl põlesid nõukogude jõulupuud

Punaarmeeelased tankidel
Vabaduse väljakul.
ERAF. f. 2. n. 2. s. 5354

linna kohal ja sadama piirkonda sadas pomme nagu rahet. Kuid sellest rünnakust oli jäänud südalinn peaaegu puutumatuks. Seadsin sammud ajalehe toimetuse suunas. Kuid see oli suletud. Hobuse tänaval kohtasin Toomkoguduse õpetajat P-a, kes lootis oma lasterikka perekonna viimsele Haapsalusse minevale rongile toimetada. Kuid nagu hiljem selgus, jooksis see lootus tühja. Kaks viimast päeva olid kujunenud fantastiliste kuulduste päevadeks. Neid levitati otsekui küllussarvest. „Ärge jätke maha oma kodumaad, ärge kusagile põgenege, sest Inglise laevastik on juba teel Tallinna poole.” „Mitte ainult Inglise laevastik ei saabu Tallinna reidile, vaid ka

Rootsi vägede maabumist on oodata lähemal ajal.” Niisugused jutud käisid suust suhu. Sellest ajast peale, kui kolmapäeva, 20. septembri õhtupoolikul heisati sini-must-valge Pika-Hermanni torni. Neid jutte, mis alati lõppesid refrääniga – ärge jätke maha oma kodumaad – levitati nähtavasti süsteemaatiliselt teatavalt poolt. Ja tuhanded kergeusklikud langesidki nende juttude ohvriks. Ka minu „automees”, kellele paar päeva varemalt olin muretsenud suurema koguse bensiini, oli jäänud tulemata. Nii tegingi viimase krampliku katse, et vast õnnestub veel kaheteistkümnendal tunnil mõne ETK masina hankida. ETK hoovil valitses täielik tohuvabohu. Prügi-Mikkusid meenutavad tüübid tassisid ladudest laiali suhkru- ja jahukotte. Endised ettevõtte juhtivad ametnikud aga vaatasid lootusetult pealt allmaailma võidutsemist. Kohtasin seal ajakirjanikke P-d ja S-i, kes okupatsiooniaastatel olid rakendunud oma rahva teenimisse. Saime põgeneda – meie, sõjamehed, kelle saatus on olnud karmim kuil ühelgi teisel meie rahvaliidmeist. Olgem kindlad usus, et kord jälle vabad oleme oma kevad- ja sügisküllasel kodumaal.”⁴

Need väga vanad inimesed, kes veel mäletavad sõjajärgset aega, on meile ausalt tunnistanud – kohutavaimad olid siis jalutud inimesed, kes olid turulgi ostjad ja kellest Ralf Parve on kirjutanud:

Teistel surm oli kiire ja valutu –
lihtsalt Kannaksel tükkideks kisti,
aga siin veereb ratastel jalutu,
kandes aumärki – kullatud risti.⁵

⁴ Kulmen, Hanno 1954. Kui Tallinn jäi selja taha. Meie Kodu / Our Home. Australian Estonian Weekly, lk 1,5.

⁵ Parve, Ralf 1949. Pildike tänavalt. Looming 1'1949, lk 75.